

SURİYE'DEKİ HAREZMLİLER'İN HAÇLILARLA MÜCADELEDE VE KUDÜS'ÜN GERİ ALINMASINDAKİ ROLLERİ

Hasan GEYİKOĞLU(*)

Son Harezmsah Celâleddin Mengüberti'nin ölümünden (Ağustos 1231) sonra emir ve maiyetindeki Harezmliler(1) Doğu Anadolu'da dağınık bir halde kalmışlardı. Anadolu Selçuklu Sultanı I.Alâeddin Keykubad, ülkesinin doğu taraflarının asayiş ve güvenliği için bu Harezmliler'i himaye ve hizmetine aldı (1232)(2) Ahlat, Amid (Diyarbakır) ve

(*) Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (1) Celâleddin, Moğollar önünde ~~tanınmayıp~~ kaçtığı Hindistan'dan İran'a dönerken (1224) yanında dört bin kadar Harezmlî asker vardı. Babaları Harezmsah Alâeddin Muhammed (ölm.1220), daha sağlığında oğullarını ülkesinin çeşitli bölgelerine melik olarak göndermişti. Bunlardan Gıyaseddin Pîrşah'a Irak-ı Acem ve Azerbaycan verilmişti. Celâleddin, Irak-ı Acem'e gelip kardeşinin hâkimiyetine son verince, onun emîrlerinin çoğu Celâleddin'e katılmışlardı. Celâleddin'in İran'a dönerek babasının Moğol istilâsına uğramamış ülkelerinde bir hükûmet tesis ettiğini duyan Harezmsahlar hizmetindeki insanlar gelip ona katılmaya başladılar. Harezmi, Horasan taraflarındaki Harezmsahlar tebaası da Moğollar önünden kaçarak Celâleddin'in hâkim olduğu bölgelere geliyorlardı. Bu şekilde Azerbaycan, Doğu Anadolu ve daha sonra Suriye'ye gelenler, buralardaki yerli müelliflerin eserlerinde ve bunlardan alan lâtin kaynaklarında "Hârezmiyân (Harezmliler)" diye adlandırılmışlardır. Bunların büyük çoğunluğu aslen Kanglı-Kıpçak Türklerinden idiler. Geniş bilgi için bkz.: İ.Kafesoğlu, Harezmsahlar Devleti Tarihi, Ankara 1984; M.H.Yınanç, "Celâleddin Hârizmşâh", İ.A. c.III, s.49-53; M.F.Köprülü, "Hârizmşâhlar", İ.A. c.V/1, s.265-296; A.Taneri, Celâlü'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı, Ankara 1977; V.V. Barthold, Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, hazrl. H.D.Yıldız, Ankara 1990.

(2) İbn Bibi, el-Evâmirü'l-Alâiyye, nşr. A.S. Erzi, Ankara 1956, s.425, 429-435; Abu'l-Farac, Tarih, trc. Ö.R.Doğrul, Ankara 1987, c.II, s.530; N.Kaymaz, "Anadolu Selçuklu Devleti'nin İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü II", T.A.D. c.III, sayı4-5 (Ankara 1965), s.27-28; O.Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971, s.377, 378-

Meyyâfârikîn (Silvan) taraflarında bulunan Harezmliler'den az bir kısmının da bölgenin hâkimleri Eyyubî meliklerine katıldıkları kaydedilmektedir(1). Harezmliler, ölümüne kadar I.Alâeddin Keykubad'a sadık kaldılar, muharebe ve seferlerine katıldılar(2). Keykubad'ın ölümünden hemen sonraki günlerde, veliahd olmadığı halde tahta çıkarılan II.Gıyaseddin Keyhüsrev ve yakın adamlarının kötü davranmaları ve büyük reisleri Hüsameddin Kayır Han'ın hapsedildiği kalede ölmesi üzerine Harezmliler Selçuklu hizmetinden çıkıp Anadolu'yu terk ettiler ve Güneydoğu Anadolu'ya gittiler. Geri dönmeleri için yapılan çağrı ve zorlayıcı teşebbüsler uymayarak Urfa, Harran, Suruç merkezleri ve civarına yerleştiler. Bu bölgedeki Eyyubî melikleri, birbirleriyle mücadelelerinde Harezmliler'den bir askerî güç olarak faydalanmaya, onlarla müttefik olmaya çalıştılar. Melikler arasında zaman zaman taraf değiştiren Harezmliler, bölgede yeni bir güç unsuru haline geldiler ve huzursuzluğa, karışıklıklara yol açtılar(3).

381, 400, 506; C.Cahen, *La Turquie Pre-Ottomane*, İstanbul-Paris, 1988, s.86.

(1) Cahen, *La Turquie*, s.86; F.Sümer, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumî Bir Bakış", *Belleten* c. XXI, sayı 83 (1957), s.435; A.Y. Ocak, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1980, s.76.

(2) İbn Bibi, s.438 vd., 450-451; Abu'l Farac, c.II, s.533; Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Tarihü'l-İslâm*, 64. Tabaka H. 631-640, nşr. B.A. Maruf, Ş.Ş. Arnavut, S.M. Abbas, Beyrut, 1988, s.13; Kaymaz, "İdare Mekanizması II", s.28-29; M.H. Yınanç, "Diyarbakir", İ.A. c.III, s.617; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.379-381, 383-384; Cahen, *La Turquie*, s.87-88.

(3) Tafsîlât için bkz.: İbn Bibi, s.457-458, 460 vd., 464-470, 485-487; Abu'l-Farac, c.II, s.536, 537; İbnü'l-Adim, *Kemaleddin Ömer, Zubdat al-Halab min Tarih Halab*, nşr. S. Dahhan, Damas, 1968, c.III, s.241, 242-243, 245, 248, 249 vd.; Zehebî, s.32-33; Köprülü, "Hârizmşâhlar", s.291; Kaymaz, "İdare Mekanizması II", s.29, 32-33, 36-39, 44-47; Turan, "Keyhüsrev II" İ.A. c.VI, s.620-622; Turan, "Sa'deddin Köpek", İ.A. c.X, s. 33-34; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.387-389, 390, 404-406, 407-408, 410, 416-417; Cahen, *La Turquie*, s.89, 90, 91, 92, 200, 201, 205; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.7.

1240'ta Melikü's-Salih Necmeddin Eyyub, Eyyubîler'in büyük hükümdarlığı olan Mısır Sultanlığı'na geçmişti. Suriye'yi öteki Eyyubî meliklerinden alabilmek için Harezmliler'in yardım ve ittifakına ihtiyacı vardı. Melik Salih, bundan önce Hısn-ı Keyfa, Amid ve Dımaşk (Şam) melikliklerinde bulunmuştu. Melikliği sırasında da öteki Eyyubî meliklerine karşı Harezmlilerle işbirliği yapmış, Urfa, Suruc, Harran ve Rakka'yı onlara iktâ etmişti. Bu sıralarda Harezmliler, Melikü's Salih'in rakibi olan Haleb, Hama ve Hıms meliklerinin birleşik kuvvetlerine yenilerek büyük kayıplar vermişlerdi (640/1241-1242). Bu tarihlerde Moğollar da Doğu Anadolu'ya akınlar yapmaya başlamışlar, Diyarbekir bölgesine kadar uzanmışlardı. Bu da Harezmliler'i endişelendiriyordu. Melik Salih bir süredir onlarla temas halindeydi. Şimdi onları, Dımaşk hâkimi olan amcası Melikü's-Salih İsmail ile müttefiki olan Haçlılar'ın arazilerine baskınlar yapmaya davet ediyordu(1).

Büyük reisleri Berke Han'ın idaresindeki Harezmliler bu davete sevinçle icabet ettiler. 642/1244 ilkbaharında Harran bölgesinden harekete geçen Harezmliler, yolları üstündeki meskûn yerleri yağma ve tahrib ederek ilerlediler. Fırat'ı geçerek aynı davranış ve tahripkâr hareketlerle Suriye'ye girdiler. Mevcudu 10.000 kadar olan Harezmlî atlı

(1) İbnü'l-Adim, c.III, s.232, 241, 242, 262-265; Abu'l-Farac, c.II, s.537; Ebu'l-Fida, İmadeddin İsmail, el-Muhtasar fi Tarihü'l-Beşer, c.III, Kahire 1325, s.162-163, 167-168, 169-171; el-Makrizî, Takiyeddin Ahmed b .Ali, Kitabü's-Sülûk, nşr.M.Ziyade, c.I/1-2, Kahire 1956, s.255, 315; Köprülü, "Hârizmşâhlar", s.291; Yınanç, "Diyarbekir", s.617; Ş. Tekindağ, "Melik Salih", İ.A. c.VII, s.674, 675, 676; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s.417-418; Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1973, s.182-183; Cahen, La Turquie, s.92, 93; Cahen, La Syrie du Nord, Paris 1940, s.647 vd., 699; Kaymaz, "İdare Mekanizması II", s.46; S.Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, türk.trc. F.İşıltan, Ankara 1987, c.III, s.184, 194-195; Sümer, Oğuzlar, İstanbul 1980, s.598-599; R.Şeşen, "Eyyubîler Devleti", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c.6, İstanbul 1988, s.368, 374-384.

kuvvetleri, Haziran ayında sür'atle Dımaşk ve Ba'lebek arazisine daldılar; köyleri yaktılar, bütün ülkeyi yağma ve tahrip ettiler. Ancak Dımaşk, onların etkili olamayacakları kadar kuvvetli tahkim edilmişti. Bu nedenle Celile'ye doğru ilerleyerek, Haçlı reislerinden Eude de Montbeliard'ın idaresindeki Taberiye'yi ele geçirdiler. Sonra güneye doğru, Nablus üzerinden Kudüs'e yürüdüler. Bu sırada Kudüs, Eyyubîler'in yaptığı bir anlaşma sonucu, Haçlılar'ın eline geçmiş bulunuyordu(1).

Haçlılar yaklaşan tehlikenin farkına vardılar. Yeni seçilmiş olan Patrik Robert, Templier ve Hospitalier tarikatlerinin ileri gelenleriyle birlikte yanlarına aldıkları şövalyelerle şehrin savunmasına koştular. Müstahkem bir mevkiye bulunan garnizonu takviye ettiler. Fakat Patrik Robert ve reisler, orada kalıp bizzat çarpışmalara katılmak cesaretini gösterememişlerdir. Harezmliler, 11 Temmuz 1244 tarihinde Kudüs'e girdiler. Sokak çarpışmalarında Haçlılar'dan ve Hıristiyan halktan çok insan öldü. Harezmliler, Ermeni Aziz Yakub manastırının kapısını zorla açarak içerdeki papas ve rahibeleri öldürdüler. Bu sırada Kudüs Haçlı valisi ile Hospitalier'lerin Kudüs komiseri, iç kaleden yaptıkları bir çıkış hareketi esnasında maktûl düştüler. Fakat Haçlı garnizonu direnmeye devam etti. Yerli ve Haçlı müdafiler, öteki şehir ve garnizonlardaki Haçlılar'dan yardım gelmemesi üzerine, en yakın Müslüman müttefikleri olan Kerek hâkimi Melikü'l-Nâsır Davud'a başvurudular. Melik Nâsır onlara küçük bir birlik gönderdi. Bu birlik de, Harezmliler'i, iç kalenin kendilerine teslim edilmesi karşılığında Haçlı müdafilerin sağ salim sahil tarafına çekilmelerine müsaade etmeğe sevk edecek kadar korkutabilmişti. 23 Ağustos 1244 günü altı binden fazla Hıristiyan (kadın, erkek, çocuk) şehirden çıkarak burayı Harezmliler'e teslim ettiler. Yafa'ya doğru yola çıkan bu Haçlılardan bir kısmı, şehre yardım gelmiş olduğu düşüncesiyle Kudüs'e geri döndü. Ancak bunlar, şehir

(1) Makrizî, c.I/2, s.314-315; F.Buhl, "Kudüs", İ.A. c.VI, s.961; Runciman, Haçlı Seferleri, c.III, s.194; Şeşen, "Eyyubîler Devleti", s.363, 370, 371, 372-373, 384.

surları önünde Harezmliler'in pususuna düştüler. İçlerinden iki bine yakını kılıçtan geçirildi. Kurtulabilenler de eşkiya Arapların saldırısına uğradılar. Aralarından sadece üç yüz kişi Yafa'ya ulaşabilmiştir.

Harezmliler, şehre hiç acımadılar. Merkad-ı İsa Kilisesi'ne girdiler. Orada bulunan ve ayin icra etmekte olan yerli ve lâtin papasları öldürdüler. Kral mezarlarını tahrip ettiler, kiliseleri yaktılar ve şehri yağmaladılar(1). Harezmliler bundan sonra, Mısır ordusuyla Gazze yakınlarında birleşmek üzere atlarına binip Kudüs'ten hareket ettiler. Melikü's Salih, onların, kendi ülkesinde de yağma ve tahriplerde bulunacaklarından korkmuş olmalı ki, Harezmliler'in Gazze yakınlarında durmalarını istedi ve kendilerine at, giyecek ve diğer ihtiyaç maddelerini göndereceğine söz verdi(2).

Harezmliler Kudüs'ü yağma ve tahrip ederlerken, Kudüs Haçlı Krallığı şövalyeleri Akkâ yakınlarında toplanmışlardı. Hıms ve Dimaşk orduları, Hıms hâkimi Melikü'l-Mansur İbrahim'in komutasında Akkâ'ya gelip Haçlılar'a katıldı. Melik Nâsir da Kerek ordusuyla geldi. 4 Ekim 1244 tarihinde müttefik orduları güneye doğru sahil boyunca yürüyüşe geçtiler. Bu Hıristiyan ordusu, Hittin muharebesinden beri Kudüs Haçlı Krallığı'nın diğer Hıristiyanlarla beraber teşkil ettiği en büyük kuvvetti(3).

Mısır Ordusu Gazze önünde bulunuyordu. Komutanı, daha sonra Memlûklar Devleti sultanı olacak olan Rükneddin Baybars adında genç

(1) Makrizî, c.I/2, s.315-316, 317n.2; Köprülü, "Hârizmşâhlar", s.291; Buhl, "Kudüs", s.961; Tekindağ, "Melik Salih", 676; Runciman, Haçlı Seferleri, c.III, s.195-196; Şeşen, "Eyyubiler Devleti", s.384.

(2) Makrizî, c.I/2, s.316; Tekindağ, "Melik Salih", s.676; Runciman, Haçlı Seferleri, c.III, s.196; Şeşen, "Eyyubiler Devleti", s.384.

(3) Makrizî c.I/2, s.317; Runciman, Haçlı Seferleri, c.III, s.196; Şeşen, "Eyyubiler Devleti", s.384. Hittin muharebesi, 3 Temmuz 1187 tarihinde Salâhaddin Eyyubî ile Haçlılar arasında cereyan etmiş ve Salâhaddin büyük bir zafer kazanmıştı (bkz.:Şeşen, Salâhaddin Eyyubî ve Devlet, İstanbul 1987, s.109 vd.; Şeşen, "Eyyubiler Devleti", s.327-330).

bir memlûktu. Bu ordu beş bin seçme Mısır askeri ile atlı Harezmliler'den oluşuyordu(1).

İki düşman ordu, 17 Ekim 1244'te Gazze'nin birkaç kilometre kuzey-doğusunda, Herbiya (La Forbie) köyü yakınında kumluk bir sahrada temasa geçti. Müttefikler derhal bir savaş divanı topladılar. Mansur İbrahim, buldukları yerde kalınması ve ordugâhın Harezmliler'in bir taarruzuna karşı tahkim edilmesi tavsiyesinde bulundu. Mansur İbrahim, bu taktik karşısında Harezmliler'in sabırlarının kısa zamanda tükeneceğini umuyordu. Yine ona göre, Harezmliler atlı olup, kuvvetle tahkim edilmiş mevzilere pek hücum etmezlerdi ve onlar olmadan da Mısır ordusu taarruza geçmezdi. Bu durumda Mısır ordusu da geri dönerdi. Hıristiyan reislerinin çoğu onun görüşlerine katılıyorlardı. Fakat Yafa Kontu Gautier de Brienne, hemen taarruza geçilmesi hususunda şiddetle ısrar etti. Müttefik kuvvetlerin sayıca düşmandan üstün bulunduğunu, bunun, Harezmliler tehlikesini ortadan kaldırmak ve Melikü's Salih'i küçük düşürmek bakımından iyi bir fırsat olduğunu ileri sürdü. Sonunda fikrini diğerlerine de kabul ettirdi. Bunun üzerine müttefik ordusu taarruza geçti. Bu ordunun sağ kolunda Hıristiyan askerleri, merkezinde Dimaşk ve Hıms kuvvetleri, sol kolunda Kerek kuvvetleri yer almışlardı.

Mısır askerleri müttefik taarruzuna mukavemet ederken, Harezmliler doludizgin hücumu geçerek müttefik ordusunun Müslüman birlikleri üzerine atıldılar. Bu hücumu Mansur İbrahim'in Hıms askerleri dayandırsa da, Dimaşk askerleri dayanamadılar ve geri dönerek kaçmağa başladılar. İlk hedeflerini dağıtan Harezmliler yön değiştirerek bu defa Hıristiyan askerlerine saldırdılar ve onları Mısır kuvvetleri üzerine sürdüler. Şiddetli çarpışmalar sonunda birkaç saat içinde bütün müttefik kuvvetleri imha edilmiş bulunuyordu. Hıristiyan kuvvetlerinin birçok ileri geleni hayatını kaybetti. Ölenlerin sayısı beş binden aşağı değildi. Esir düşen

(1) Makrizî, c.I/2, s.316; Runciman, Haçlı Seferleri, c.III, s.196; Şeşen, "Eyyubîler Devleti", s.384.

reisler arasında Yafa Kontu Gautier de bulunuyordu. Çarpışmalar sona erip esir ve ganimetler toplandıktan sonra sekiz yüz esir Mısır'a götürüldü(1).

Mısır askerleri ve Harezmliler, derhal, Haçlılardan kaçıp kurtulanların sığındığı Askalan üzerine yürüdüler. Mısır ordusu şehri kuşatmaya girişti. Bu arada Berke Han komutasındaki Harezmliler, esir kont Gautier'i de yanlarında götürerek Yafa önüne vardılar. Garnizon teslim olmadığı taktirde kontu asmakla tehdit ettiler. Buna rağmen kont, surlardaki adamlarına, yüksek sesle teslim olmalarını söyledi. Şehrin tahkimatı, atlı Harezmliler'in aşamayacağı kadar muazzamdı. Bu nedenle, asmaktan vazgeçtikleri kontu da yanlarına alarak geri çekildiler(2). Berke Han daha sonra kont ve diğer esir Haçlı reislerini Mısır'a göndermiştir(3).

Öte yandan Fransa Kralı IX. Louis, 1244 yılında ağır bir hastalığa yakalanmış ve iyileşirse kendisini yeni bir haçlı seferine çıkmaya adanmıştı. Daha sonra iyileşen Kral, Harezmliler'in Kudüs'ü ele geçirdiklerini ve Mısır Eyyubî ordusu ile Harezmliler'in Haçlılar'ı ağır mağlubiyetlere uğrattıklarını haber aldı. Bu haberler Avrupa Hıristiyan âlemini de etkilemişti. Lyon Konsili'nde, 1244 mağlubiyetlerinin intikamını almak için bir haçlı seferi düzenlenmesi hususunda karar alındı. (1245 yazı). Üç yıl süren sefer hazırlıklarından sonra Kral

(1) Ebu'l-Fida, c.III, s.172-173; Makrizî, c.I/2, s.317; Cahen, La Syrie, s.649; Köprülü, "Hârizmşâhlar", s.291-292; Buhl, "Kudüs", s.961; Tekindağ, "Melik Salih", s.676; Runciman, Haçlı Seferleri, c.III, s.194, 196-198; Şeşen, "Eyyubîler Devleti", s.384-385

(2) Makrizî, c.I/2, s.138; Runciman, Haçlı Seferleri, c. III, s.197; Şeşen, "Eyyubîler Devleti", s.384.

(3) J.Deguignes, Hunların, Türklerin Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-i Umumîsi, türk. trc. Hüseyin Cahid, c.IV, İstanbul 1924, s.508-509. Müellif, Harezmliler'in Gazze ve Akkâ'yı da Haçlılar'dan aldıklarını yazıyor. Ancak bu bilgiye kaynaklarda ve diğer araştırmalarda rastlamadık.

IX.Louis, 25 Ağustos 1248'de gemiye binerek Doğu'ya hareket etti(1. 17 Eylül'de Kıbrıs'a geldi. Yapılan uzun görüşme, plan ve hazırlıklardan sonra, bu sefere katılan ordu ve donanma Mısır üzerine yöneltildi(2).

1244'deki Harezmlî hücumlarını ve Müslümanların galibiyetini, intikam duygusuyla, askerî ve siyasî faaliyetlerine sebep sayanlar sadece Avrupa Hıristiyanları değildi. Putperest Moğollar da, daha önce Hıristiyanlarla (Papa, Haçlı reisleri) yaptıkları diplomatik temas ve mektuplaşmalara(3) bağlı olarak, 1258'de Bağdad'ı işgal ettiklerini bildiren mektuplarında, "artık kendilerinin de Hıristiyan olduklarını ve şimdi Bağdad'a, Harezmlîler'in Hz. İsa'ya ettikleri hakaretin(4) intikamını almak için gittiklerini" yazmışlardı(5).

(1) Runciman, Haçlı Seferleri, c.III, s.218-220; Şeşen, "Eyyubîler Devleti", s.388; Koprman, "Mısır Memlûkleri", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, c.6, İstanbul 1988, s.438.

(2) Runciman, Haçlı Seferleri, c.III, s.220 vd.

(3) Papa IV. İnnocentius, Moğollar'a iki defa (1245,1247) elçilik heyeti göndermiş ve doğudaki Hıristiyanlığı kurtarmak için işbirliği ve ittifak aramıştır. (Runciman, Haçlı Seferleri, c.III, s.221-222. Haçlı-Moğol ilişkileri hak. bkz.: A.Yuvalı, "İlhanlı Hükümdarlarının Hıristiyan Dünyası ile Münâsebetleri", Fırat Üniversitesi Dergisi, c.2, sayı 2, 1988, s.267-278).

(4) Harezmlîler'in Kudüs'te yaptıkları kastediliyor.

(5) Barthold, Türkistan, s.530.